

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Taalbenadering en taalhouding in werk van Jacob Israël de Haan: zuiverheid, gekunsteldheid, dubbelzinnigheid, expressiviteit

Nederveen-Barendregt, T.

Citation

Nederveen-Barendregt, T. (2023, April 4). *Taalbenadering en taalhouding in werk van Jacob Israël de Haan: zuiverheid, gekunsteldheid, dubbelzinnigheid, expressiviteit*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3590169>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3590169>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 1

Het juridisch zuiver gebruik van taal

“Als we alleen woorden zouden gebruiken, waarvan de beteekenis vaststond, wat zou de wereld dan stil worden”.
(De Haan, *Besliste Volzinnen* 5)

In dit eerste hoofdstuk staat het proefschrift *Rechtskundige Significa* (1916) van De Haan centraal. In dit proefschrift doet hij twee uitspraken die het hele werk het aura van een onzinnige exercitie geven. De eerste is dat “iedere taal betrekkelijk onvolkomen is” en de tweede betreft “de zekerheid, dat wij niet verstaan en niet verstaan worden” (14-15). In principe zou daarmee zijn onderzoek afgedaan kunnen worden als niet relevant, weinig wetenschappelijk en van geen toegevoegde waarde voor de rechtspraak en de taalwetenschap. Immers, zijn proefschrift kan hij alleen maar schrijven in taal – ook al is de taal, zoals De Haan zelf beweert, niet toereikend genoeg om te beschrijven wat beschreven moet worden. En mocht het al lukken om het proefschrift in taal te vatten dan is het zo goed als zeker dat de lezer er weinig van ‘verstaat’. Een heuse patstelling.

En toch laat De Haan het hier niet bij. Hij gaat de strijd aan met zijn eigen stellingen door op zoek te gaan naar een logische en pure taal, ofwel een “volkomen” taal, waarin mensen elkaar toch kunnen verstaan en ook verstaan worden. Dat levert opnieuw vragen op, aangezien De Haan schrijft: “Eene volmaakt logische taal is niet bereikbaar. Doch naar het bereikbare behoort te worden gestreefd” (39). De Haan lijkt met zijn *Significa* te zoeken naar het maximaal haalbare, naar de beste consensus zowel voor de taal als de taalgebruiker. Hij legt, in de context van zijn persoonlijke ontwikkeling tot jurist, specifiek de focus op het expressievermogen van de taal, omdat taal hét uitdrukkingsmiddel bij uitstek is voor de

rechtskundige, aangezien het recht in taal wordt gevat en het recht wordt gesproken. Het is zijn stellige overtuiging dat een betere (rechts)taal kan leiden tot beter recht (8).

In dit hoofdstuk onderzoek ik hoe De Haan een zuivere en logische taal voor de rechtstaal voor zich ziet en wil ik bezien hoe zijn methodiek, de leer van de *significa*, er al dan niet in slaagt de rechtspraak om te vormen tot een zuivere en logische taal. Eén van de conceptuele kernpunten daarbij is of een logische en zuivere taal echt nodig is voor een goede rechtspraak en verstandhouding of dat een bepaalde mate van onlogisch en niet-zuiver taalgebruik ook toelaatbaar is – of soms zelfs beter en effectiever? Immers, een woord dat meer ‘ondoorzichtig’ is (het alternatief dat De Haan gebruikt voor een niet-zuiver en niet-logisch woord) biedt ruimte voor meerdere interpretaties. Ook zal ik De Haans stelling nader overwegen, dat een taal waarin alle woorden en alle uitdrukking logisch gevormd zijn, zou kunnen leiden tot gewijzigde menselijke verhoudingen (39). De Haan spreekt zich hier namelijk weer tegen wanneer hij stelt: “eene onjuiste uitdrukking en een onjuist woord kunnen wel algemeen gebruikt en algemeen verstaan worden” (39). Kortom, in het proefschrift van De Haan zitten een aantal discrepanties die zijn eigen stellingen onder druk zetten en die ik in dit hoofdstuk nader zal onderzoeken.

Het proefschrift *Rechtskundige significa en hare toepassing op de begrippen: “aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar”* is opgebouwd uit een voorwoord, een inhoudsopgave en vijf hoofdstukken. In het voorwoord bedankt De Haan zijn vriend Van Eeden. In de hoofdstukken één en twee bespreekt De Haan de bepaling, de keuze en de verantwoording van zijn onderwerp en de werkwijze van onderzoek. In de hoofdstukken drie en vier geeft hij een beschouwing van de begrippen “aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar” zowel als samenhangende set, als ieder afzonderlijk. In hoofdstuk vijf bespreekt hij een aantal twistpunten die betrekking hebben op de begrippen “aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar”. In de toelichting die De Haan geeft op de bespreking van de twistpunten ligt in principe zijn hele denken achter de *significa* besloten, namelijk hoe zuiverder de taal, hoe beter de verstandhouding:

Ik wil vooral doen zien, dat de signifiſche werkwijze ons in staat kan stellen een strijdvraag in zuiverder en logischer woorden te stellen. Daardoor wordt het vinden van een bevredigend antwoord dikwijls gemakkelijker gemaakt. Een vraag in zuivere, logische woorden heeft de waarde van een antwoord. (211)

Steeds loopt het motto van De Haan als een rode draad door zijn proefschrift: “Inderdaad: betere taal is beter denken. En beter denken is beter recht” (79).

1.1 Een schets van de aanloop tot De Haans “Signifiek”

Het onderwerp dat De Haan, als aankomend jurist in het strafrecht, koos voor zijn proefschrift was al langere tijd bekend. In de eerdergenoemde brief aan Dr. Van Ginneken, gedateerd 25 juli 1914, schrijft De Haan: “Na mijn doctoraal (1909) ben ik gaan werken aan een proefschrift over de begrippen: Aansprakelijk, Verantwoordelijk, Toerekenbaar”. - De originele handgeschreven brief van De Haan aan Van Ginneken is in het bezit van KADOC KU Leuven. Archief van de Nederlandse provincie van de jezuïeten, 11731/6. - In de brief schrijft De Haan dat hij een artikel in het Rechtsgeleerd Magazijn van 1911 heeft geschreven over een “Nieuwe Rechtstaalphilosophie”. Zowel in de aanloop naar zijn proefschrift, dat uitkwam in 1916, als de periode daarna tot ongeveer 1921 (De Haan werd toen meer en meer in beslag genomen door politieke kwesties in Palestina), schrijft en blijft De Haan schrijven en publiceren over de significa. Volgens de “Bibliographie” in het tijdschrift *Opwaartsche wegen*, jaargang 7 (1929-1930) vermeldt Het *Weekblad voor Recht* als laatste bijdrage van De Haan: 1920, no. 10509 “Rechtskundige Significa” en het *Tijdschrift voor Strafrecht* 1921: deel 31, p. 115. “Strafrechtelijke Significa”. Zijn proefschrift kan dan ook beschouwd worden als een tussenstand, een samenvatting van datgene wat De Haan vanaf 1909 tot 1916 heeft onderzocht over de significa. Het proefschrift is tevens de presentatie van een wetenschappelijke methodiek om het uitdrukkingsvermogen van de taal als machtig uitdrukkingsmiddel te vergroten. In dat kader functioneert het ook als een handvat voor verdere verdieping van De Haans onderzoek naar een zuivere en logische taal, niet alleen voor de rechtspraak, maar ook voor andere wetenschappen. Het is, in de woorden van De Haan: “Wie het uitdrukkingsvermogen van de rechtstaal vergroot, vermeerdert de uitdrukkingsmacht van menige andere vaktaal. En omgekeerd: wie het uitdrukkingsvermogen van menige andere vaktaal vergroot, vermeerdert de uitdrukkingsmacht van de rechtstaal” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 89). Dit citeert illustreert de onderlinge samenhang die De Haan zag tussen de rechtstaal en andere vaktalen.

De weg naar De Haans *Signifiek* beschouw ik als een wetenschappelijke en persoonlijke worsteling, waarbij de naweeën van eerdere periodes zoals de

Verlichting en de Romantiek, de toenmalige historische politieke context, vigerende of opkomende literaire stromingen, zoals het realisme, naturalisme, decadentisme, impressionisme en modernisme, en dat alles in combinatie met zijn eigen persoonlijkheid van grote invloed waren. De wetenschappelijke worsteling wordt gevoed door de complexe positie die De Haan in dit krachtenveld inneemt. De Haan voelde zich opgenomen in een spanningsveld tussen de erfenis van de Verlichting, waar, kort samengevat, wetenschap, logica en de rede belangrijke plaatsen innamen, en die van de Romantiek, waar meer de nadruk werd gelegd op emotie en gevoel en minder op de rede. De Duitse romantiek en de *Sturm-und-Drang*-beweging bijvoorbeeld, richtten zich op het zelf en de taal; de Engelse Romantiek richtte zich op de constitutie van het zelf in de kosmos. Romantici, zo schrijft de Britse filosoof en historicus Bertrand Russell in *Geschiedenis van de Westerse Filosofie, vanuit de politieke en sociale omstandigheden van de Griekse oudheid tot in de twintigste eeuw*, “wensten geen rust en geen vrede, maar een fel en hartstochtelijk persoonlijk leven” (709). Russell vervolgt:

Het temperament van de romantici blijkt het duidelijkst uit de literatuur. Ze hielden van alles wat afwijkend was: spoken, ruïnes, de zwaarmoedige laatste nazaten van wat eens grote geslachten waren, magnetiseurs, beoefenaars van occulte wetenschappen, verdreven tirannen en oosterse zeerovers. [...]; zij voelden zich geïnspireerd door wat groot, ver weg en schrikbaar was. (711)

Bij de romantici, aldus Russell, wordt de moraal beheerst door esthetische motieven, vooral gericht op het eigen Ik. Alles wat alledaags was, was niet interessant voor de romanticus (710). Het gedachtegoed van de Tachtigers waar De Haan zich tijdens zijn leven ook tot aangetrokken voelde, is in zoverre romantisch, dat ook de Tachtigers gericht waren op de individuele mens met zijn gevoelens en impressies en dat de taal daarvan een afspiegeling moest zijn: individueel, subjectief en anti-moralistisch (Mathijsen, *Jacob Israël de Haan tussen Tachtigers* 5). De positie die De Haan inneemt lijkt een positie tussen de Verlichting en de Romantiek in. De Haan had eerder in zijn leven twee homo-erotische romans gepubliceerd, die beter passen binnen het gedachtegoed van de Romantiek, terwijl hij zijn proefschrift schreef in de lijn van het gedachtegoed van de Verlichting.

Naast de invloed van de Verlichting, de Romantiek en de Tachtigers speelde onder enkele Nederlandse, Duitse en Franse taalbeoefenaars de discussie over

een logische en een psychologische taalbeoefening (De Haan, *Rechtskundige Significa* 31). De logische taalbeoefening is de historisch verklarende manier van verklaren en voorschrijven: “De logische taalbeoefenaars meenen het verleden van de Taal logisch te kunnen verklaren en de toekomst evenzeer logisch te kunnen voorschrijven”, terwijl de nieuwere richting, de psychologische taalbeoefenaars, van mening zijn dat taalverschijnselen “in wezen psychologische verschijnselen zijn en alleen door psychologische wetten kunnen worden verklaard” (30-31). Het is geen verrassing dat De Haan zich met zijn proefschrift schaart achter de logische taalbeoefenaars, al is hij zich er wel van bewust dat sommige taalgeleerden zijn “beschouwing een verzet en een teruggang” vinden (35). Eén van die taalgeleerden die hem tegenspreken is Van Ginneken, die schrijft: “In den tijd toen men meende, dat alles in de taal logica was, liep men hiertegen te hoop, maar thans zijn we wijzer geworden” (35).

In deze context verwijs ik naar Van den Bergh die de stand van de rechtsgeleerdheid in de tijd van De Haans proefschrift beschrijft. Volgens Van den Bergh was de behoefte aan nauwkeurige taalanalyse tanende en vond men dat taalanalyse weinig verschil maakte bij een rechterlijke beslissing. Binnen de rechtspraak is logica, volgens Van den Bergh, ondergeschikt aan rechtvaardigheid. Het gaat er immers om dat een rechterlijke beslissing rechtvaardig is en niet of deze beslissing logisch geformuleerd is. En mocht een rechterlijke beslissing als onjuist worden ervaren, dan is het nog maar de vraag of een logische formulering daarin verandering kan aanbrengen. De stelling van De Haan dat betere taal ook beter recht impliceert, staat hier haaks op (Van den Bergh, *De Taal zegt meer dan zij verantwoorden kan* xxi).

In de analyse van Van den Bergh is De Haans vurige en soms drammerige pleidooi voor rechtskundige en strafrechtelijke signfica dus een stap tegen de tijdgeest van de rechtsgeleerdheid in en het verbaast dan ook niet dat dit weerstand opriep onder de rechtsgeleerden. Daarbij komt dat De Haans breed uitgemeten verkondiging dat de toenmalige rechtstaal verwaarloosd was, zeker niet heeft bijgedragen aan meer begrip en acceptatie van zijn signfica onder de rechtsgeleerden van toen, maar ook later. Sterker nog, Van den Bergh stelt zelfs dat De Haan soms uit beleefdheid nog wel eens wordt genoemd, maar dat er weinig juristen zijn “die zich tegenwoordig met logica, taalwetenschap en analytische filosofie bezighouden” (xix) en met De Haans signfica uit de voeten kunnen. De Haan moet de weerstand gevoeld hebben, want hij schrijft, geciteerd door Van den Bergh: “Met mijn werk aan de rechtskundige signfica vind ik geen aansluiting

bij de rechtsgeleerden...” (xi). Een positief tegengeluid is van de eerdergenoemde rechtskundige Jan Broekman, die De Haan noemt als degene die aan de wieg heeft gestaan van de rechtskundige signfica en semiotiek.

Naast de logische en psychologische taalbeschouwing, noemt De Haan in *Rechtskundige Significa* kort nog een derde wijze van beschouwen en verklaren: de fysiologische. Volgens Van Ginneken zou de taal en de stijl van een schrijver grotendeels te verklaren zijn uit zijn lichaamsvorm (37). Hij schrijft: “om allerlei schrijvers goed te kunnen lezen in den toon en de accentueering die zij bedoeld hebben, is het beslist noodig, dat wij behalve onzen eigen habitueelen rompsland ook de twee andere leeren aannemen” (Van Ginneken, “De rompslanden” in *De Nieuwe Taalgids*, jaargang 7 (1913), 2). De Haan geeft als reactie hierop in *Rechtskundige Significa* dat hij denkt dat ook bijzondere gevoelens van invloed kunnen zijn op taal en stijl. Volgens De Haan is het “niet toevallig, dat bij zoovele Dichters deze gevoelens van uitingskracht of in uitingsrichting iets eigenaardigs vertoonen” (37).

Het is de discrepantie tussen een objectieve logische en pure taal en een subjectieve expressie van een eigen innerlijk, de “zielenroerselen” zoals De Haan dat omschrijft, die De Haan interessant vindt. Immers, en dat wordt ook de uiteindelijke conclusie van De Haan, het zelf kan de stabiele ‘puurheid’ van taal niet vervullen: “Geen twee oogenblikken, terwijl ik aan mijn onderzoek dier woorden voortwerk, ben ik dezelfde. Vandaar dat geene twee oogenblikken gedurende deze woorden voor mij hetzelfde zijn” (18). Zoals we later zullen zien, raken we hier aan Rorty’s theorie over het begrip “contingentie” in relatie tot taal, dat wil zeggen: zowel het zelf als de taal zijn ieder aan tijd en verandering onderhevig, waardoor één zelf, één taal en als gevolg daarvan één absolute waarheid niet kunnen bestaan (Rorty, *Contingentie, Ironie & Solidariteit* 67). Ik kom daar in een volgend hoofdstuk op terug.

De Haans persoonlijke worsteling aangaande zijn proefschrift wordt gevoeld door het feit dat De Haan zelf zijn hele leven lang zoekende was naar een vorm van geestelijke stabiliteit, die hij node miste. Zijn brieven zijn een weergave van die complexe innerlijke onrust en leggen soms met een aan wanhoop grenzende hartenkreet zijn eigen zielenroerselen bloot. In een brief aan de Nederlandse journalist Johannes de Koo bijvoorbeeld, gedateerd 31 december 1908, schrijft hij: “Neen: het gaat alles heel moeilijk. Ik heb mijn leven vergooid en daaraan is niets meer te doen. Ik ben vandaag jarig. Het is een sombere dag. Ieder jaar eindigde tot dusverre slecht”. (Delvigne & Ross, *Brieven van en aan Jacob Israël de Haan 1899-1924* 266). Daarnaast, door zijn eigengereide manier van schrijven en optreden

en zijn aparte verschijning, was en bleef hij een outsider: “Het ergste zijn de verdachtmakingen van de mensen. Niemand durft te zeggen, dat hij mij kent of dat hij mij genegen is” (266-267). Daar komt bij dat de vernietigende reacties op zijn twee homo-erotische romans *Pijpelijntjes* en *Pathologieën* diepe sporen van twijfel bij hem hebben achtergelaten. De vraag is dan hoe dit zich verhoudt tot een proefschrift over Rechtskundige Significa.

Vragen over wat De Haan aanspoorde om na het schrijven van twee spraakmakende romans met een homo-erotische signatuur zich te wijden aan droog en taai onderzoekswerk zijn al eerder getracht te beantwoorden door wetenschappers zoals Meijer, Fontijn, en Schmitz. Meijer beschrijft De Haans keuze voor een proefschrift over rechtskundige significa als volgt: “Om een hoogst eigenaardig leven concentreerde zich aldus reeds spoedig een studierichting, die werd uitgebuit en uitgebouwd met het enige doel de maatschappelijke en juridische grenzen van eigen driften en daden te leren kennen. [...] Zijn studie zou hem [...] ‘recht’ geven op zijn plaats in de wereld” (145). Het lijkt alsof Meijer met deze uitspraak alles rond de keuze voor een proefschrift over rechtskundige significa ophangt aan de persoonlijke, psychologische omstandigheden van De Haan zelf. Het is alsof zijn proefschrift een concreet en tastbaar “excuus” zou zijn voor alles wat De Haan tot nu toe op menselijk en literair vlak heeft gepresteerd, of juist niet heeft gepresteerd.

Fontijn schrijft vanuit een ander, en milder perspectief. Met betrekking tot het gedicht “Mijn heilige” van De Haan schrijft Fontijn:

Op de achtergrond van dit gedicht zal waarschijnlijk spelen wat De Haan al in zijn significastudie constateerde, namelijk dat sommige woorden in het Hebreeuws twee tegengestelde betekenissen kunnen hebben. Het woord voor ‘heilig’ in het Hebreeuws kan ook ‘schandknaap’ betekenen. (205)

Dit fenomeen wordt ook wel “polysemie” van de taal genoemd: het verschijnsel waarbij hetzelfde woord meerdere betekenissen heeft of kan hebben. Als dichter juichte De Haan polysemie toe en werkte het bevrijdend; als aanhanger van de significa wilde hij dit zoveel mogelijk beperken en werkte het problematisch. Waar De Haan volgens Schmitz mee worstelde was het feit dat “geen twee mensen hetzelfde woord in gelijke betekenis gebruiken. En juist die diepere woorden hebben daar het meeste van te lijden” (137).

Uiteindelijk zijn de biografische antwoorden op de vraag waarom De Haan zich aan een proefschrift over rechtskundige significante niet het meest relevant. Interessanter is dat De Haan zich eerst als schrijver en later als dichter of activist met zijn specifieke schrijfstijl en soms ongewoon taalgebruik lijnrecht plaatst tegenover datgene wat hij in zijn proefschrift betoogt, namelijk zuiverheid van woordgebruik. Meijer omschrijft dit treffend: “Er kwam daar nog bij, dat zijn strijd vóór logische vervolmaking van de taal en tégen de uitbanning van haar veelzinnigheid zo weinig strookte met zijn dichtelijk wezen. Hoe koesterde hij – de dichter van het heilige – juist de *dubbelzinnigheid*” (153). In principe is dit de worsteling van De Haan met taal, waarvan zijn rechtskundig proefschrift een pregnant voorbeeld is. Maar in het grotere geheel van mijn studie zal duidelijk worden dat zuiverheid en dubbelzinnigheid van taal een unieke en doeltreffende combinatie kunnen vormen wanneer het aankomt op het vertellen van de waarheid in het belang van solidariteit. In de hoofdstukken drie en vier zal ik dit idee uitgebreid behandelen.

De Haans proefschrift kan, afgezien van wetenschappelijke en persoonlijke motivaties, ook zijn gemotiveerd door de actualiteit. Fontijn beschrijft in *Onrust* de politieke en maatschappelijke situatie van het moment als volgt: “Vrijdag 31 juli 1914 was de dag dat de Duitse regering Rusland een ultimatum verzond, waarin binnen twaalf uur de staking van de militaire voorbereiding werd geëist. Rusland reageerde niet. Op 1 augustus brak de wereldoorlog uit” (278). De Haan was, zo schrijft Fontijn verder, kapot van de oorlog, maar tegelijkertijd zette diezelfde oorlog hem in hoge mate aan tot het schrijven over “vrienden die nog alleen maar geraamte zijn, over moeders die weten dat hun zoon niet terugkeert, over vrouwen die eenzaam zijn nu hun man gestorven is, over kinderen die tevergeefs wachten op de terugkeer van hun vader” (280). Uit deze betrokkenheid blijkt allereerst De Haans gevoel voor rechtvaardigheid. Zijn drang om misstanden in taal vast te leggen, zeker als het recht aanging, betrof een andere kwestie. Want zo meelevend als hij schreef over de persoonlijke drama’s van mensen tijdens de Eerste Wereldoorlog, zo fel en scherp waren zijn aanvallen op de mentaliteit van de toenmalige Duitse rechtsgeleerden, die volgens De Haan, in de woorden van Fontijn, onderscheid maakten tussen oorlogsrecht en oorlogsnoodzakelijkheid, waarbij het recht moest wijken voor de noodzakelijkheid (283). De stukken die hij hierover schreef verschenen in *De Beweging* en in *De Joodsche Wachter*. De Haan concludeerde dat “naarmate het recht heviger werd aangevallen, het een plicht was het krachtiger te verdedigen” (286).

In diezelfde periode speelde er nog een andere motivatie voor beter recht in het leven van De Haan. Hij had namelijk met eigen ogen kunnen aanschouwen hoe het toeging in enkele Russische gevangenissen in die tijd. In 1912 en 1913 maakte hij enkele reizen naar Rusland en zijn ervaringen heeft hij opgetekend in het boek *In Russische Gevangenissen*. De Haan trok zich het leed van de politieke gevangenen bijna persoonlijk aan en probeerde na zijn terugkeer in Nederland een internationale actie op te starten ter verbetering van het lot van de Russische politieke gevangenen. De Nederlandse schrijver en journalist Henri Borel zag De Haan “in de hoogste zenuwoverspanning, ziedend van verdriet en woede’ na zijn tocht door de Russische gevangenissen” (Fontijn, *Onrust* 568). Vanwege het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog moest de actie noodgedwongen worden gestaakt, tot grote frustratie van De Haan.

Dit is de historische, politieke en maatschappelijke context waarbinnen De Haan zich bewoog toen hij werkte aan zijn proefschrift *Rechtskundige Significa*. Volgens De Haan was de *significa*, of de *Signifik* zoals hij dat zelf noemde (8), een waardevolle onderzoeksmethode voor de rechtstaal van die tijd, die net als de taal van de Duitse rechtsgeleerden, veel “feilen” vertoonde. En dat “feilen”, aldus De Haans analyse, werd met name veroorzaakt door de status van de rechtstaal. Ook Schmitz benoemde dit fenomeen en schrijft in *De Hollandse Significa* dat enerzijds de rechtstaal voor de rechtzoekende onbegrijpelijk zou zijn, anderzijds de rechtstaal voor de juristen niet exact genoeg zou zijn, waardoor er verwarring van terminologie heerste (141). De behoefte aan zuiverheid van woordgebruik resulteerde in Nederland in de oprichting van de *Signifische Kring* waar ook De Haan deel van uitmaakte. Tezelfdertijd ontwikkelden andere taaldenkers buiten Nederland een meer logische of systematische kijk op de taal. Men ging zich meer richten op de structuur van de taal, wat resulteerde in nieuwe stromingen zoals de semiotiek van De Saussure, het Russische Formalisme en het Praagse Structuralisme. In de inleiding van dit proefschrift gaf ik van deze ontwikkeling al een impressie.

Naast De Haans focus op de verbetering van de rechtstaal, was men zoekende – volgens Meijer in het kader van de misstanden rond de Eerste Wereldoorlog – naar een universele taal, zoals de kunstmatig gecreëerde internationale taal Esperanto bijvoorbeeld, waarmee mensen elkaar beter zouden kunnen verstaan en begrijpen (151). Meijer gebruikt in deze context de taal metaforisch, namelijk als een verbindende brug tussen vijanden, waarbij haar vermogen tot expressie

cruciaal is. Kortom, aan het einde van de 19^e eeuw en begin 20^e eeuw was het praten en nadenken over taal een trend.

Taal, expressie, het zelf en het verlangen naar een wereld waarin men elkaar beter zou begrijpen zijn de ingrediënten die De Haan gebruikt voor zijn onderzoek naar een betere rechtstaal. De Haan voelde dus de noodzaak om de toenmalige rechtspraak en haar rechtstaal te voorzien van een werkbare methodiek. Zijn constatering was dat de toenmalige rechtstaal achterbleef bij de veranderende maatschappelijke ontwikkelingen binnen Europa. De wereld werd complexer en daar zou de (rechts)taal bij moeten aansluiten. De kern van zijn betoog in zijn proefschrift is dan ook: de rechtstaal, als machtig uitdrukkingsmiddel, is verwaarloosd en dient in ere te worden hersteld, door middel van zorgvuldige toepassing van de signifikante. Dat het De Haan uiteindelijk niet alleen ging om verbetering van de rechtstaal blijkt uit het citaat van Lady Victoria Welby, waarmee hij zijn proefschrift *Rechtskundige Significa* afsluit: “Language must be regenerated and must grow to a glorious stature” (273). De beoogde verbetering diende ook om de status van de taal in het algemeen te verhogen.

1.2 De Haans onderzoeksmethodiek naar een pure en logische taal voor de rechtsspraak

Direct al in het eerste hoofdstuk van zijn proefschrift citeert en verwijst De Haan naar Nederlandse, Engelse, Franse en Duitse filosofen, psychologen, letterkundigen, juristen, hoogleraren en advocaten. Een inventarisatie van de eerste dertig pagina's van zijn proefschrift levert al zo'n veertig verschillende namen van toenmalige wetenschappers, schrijvers, filosofen, psychologen, letterkundigen, juristen, hoogleraren en advocaten en anderen op. Analoog aan de vermeldingen in zijn proefschrift volgen hier enkele namen: Albert Dauzat, Mr. A.A. de Pinto, Prof. Salverda de Grave, Dr. Jac. Van Ginneken, Frits Mauthner, Wilhelm Wundt, Prof. dr. N. van Wijk, Albert Verwey, Prof. Molengraaff, Prof. dr. C.G.N. de Vooy, Henri Borel, F. le Dantec, Dolphine Poppée, Herman Paul, Hugo Schuchart, J.H. van den Bosch, Prof. Dr. P.H. Ritter, E. Landau, mr. Dr. A.A. Struyken, dr. A. Kluyver, Prof. Dr. G. Heymans, Prof. Dr. Ph. Kohnstamm en opperrabijn L. Wagenaar. De historische, wetenschappelijke context van zijn proefschrift is hierdoor goed in kaart te brengen. Bij zijn onderzoek naar de taal gaat De Haan grondig te werk.

Het onderzoek van De Haan lijkt, hoewel gedeeltelijk in retroperspectief, te zijn gemotiveerd door drie perspectieven, een theoretische, een praktische en een filosofisch-bijbelse. Het eerste perspectief is de theorie van de semiotiek van De Saussure over de taal als een gesloten systeem van tekens, waarbij externe factoren, zoals de context, de gebruiker en de interpreter buiten beschouwing blijven en de betekenaar een arbitraire relatie heeft met het betekende. Voor De Saussure zijn betekenaar en betekende als twee kanten van dezelfde medaille: het teken. Dat betekent niet dat betekenis arbitrair is; betekenis is gebaseerd op een gefixeerd plan van verschillen. Dit perspectief heeft De Haan nodig om te komen tot een pure en logische taal, die slechts voor één uitleg vatbaar is.

Het tweede perspectief is de praktische kant van de *Significs* van Welby: “Significs is a practical means of calling attention to the backwardness of language in comparison with other modes of communication, [...]” (Welby, *What is Meaning?* 57-58). Dit perspectief gebruikt De Haan in *Rechtskundige Significa* om aan te tonen dat, ten eerste de rechtstaal is achtergebleven bij de moderniteit en de Signifik een instrument is om dit te veranderen, en ten tweede wat de gevolgen zijn van het (foutief) gebruik van beeldspraak.

Het derde perspectief is een filosofisch-bijbelse. De Haan kende het Hebreeuws, dat klinkers mist, waardoor hetzelfde woord verschillende betekenissen kan hebben. Die hybriditeit van het Hebreeuws fascineerde hem. Het verlangen naar een pure taal kan ook bijbels gemotiveerd zijn. De Haan schrijft hierover: “Wat wij nu nodig hebben is een transcendentale, dat is eene bovenzinnelijke Taal” (27). Een denker die dit thema in dezelfde periode verder heeft doordacht is de Duitse filosoof Walter Benjamin. Benjamin spreekt over de mens en een pure, paradijselijke taal. Het is niet waarschijnlijk dat De Haan het werk van Benjamin kende, maar Benjamin kende in ieder geval de persoon van De Haan wel (Fontijn, *Onrust* 566).

Waar Welby spreekt over het door de mens zo goed mogelijk inzetten van de taal in het belang van een efficiënte communicatie, daar geeft Benjamin een filosofische reflectie op “het wezen” van de taal, of meer specifiek over het ‘verwezen zijn’ van de taal. In zijn essay “Over de taal in het algemeen en over de taal van de mens” uit *Maar een storm waait uit het paradijs: Filosofische essays over taal en geschiedenis* (1996) beschrijft Benjamin hoe de oorspronkelijke taal van het paradijs wordt ‘verslagen’ of sterker nog ‘gedegradeerd’ door de zondeval van de Adam en Eva (23). Met het eten van de appel van de boom van de kennis van goed en kwaad snijden Adam en Eva als het ware de weg af van die ene taal die

God op de aarde had geïnstalleerd: “De Gehele aarde nu was één van taal en één van spraak” (NBG, Genesis 11: 1). In de Hof van Eden, zo leert Genesis, spraken God en de mens dus één en dezelfde taal. In die ene taal geeft de mens alles een unieke naam. En volgens Benjamin is de naam “het diepste wezen van de taal zelf” (Benjamin, “Over de taal in het algemeen en over de taal van de mens”¹⁴). Maar toen, aldus Benjamin, bij de zondeval “de eeuwige zuiverheid van de naam werd aangetast” (23), was er ‘slechts’ nog een torenbouw van Babel nodig om de mens in complete taalverwarring achter te laten, wanneer God zegt: “Welaan laat Ons nederdalen en daar hun taal verwarren, zodat zij elkanders taal niet verstaan” (NBG, Genesis 11: 7). Benjamin legt de schuld bij de mens alleen: de mens is de hoofdschuldige dat er geen zuivere, pure taal meer beschikbaar is. Benjamin geeft daarmee een andere uitleg aan het gegeven dat wij mensen elkaar zo slecht kunnen verstaan dan De Haan, maar beiden leggen wel de schuld bij de mens en niet bij de taal. Volgens De Haan heeft de mens de taal verwaarloosd; volgens Benjamin heeft de mens de paradijselijke taal ontdaan van haar zuiverheid, waarmee de basis werd gelegd voor verwarring. Beide denkers benadrukken de reden waarom er geen “pure” taal meer is.

De genoemde drie perspectieven zijn verweven in De Haans manier van onderzoek plegen. Dat onderzoek getuigt opnieuw van een principiële ambiguïteit. De Haan doet een beroep op de autoriteit van deskundigen. Hij zet meningen en stellingen van verschillende wetenschappers op het gebied van taal, taalbeschouwing, taalbeoefening en taalverandering tegenover elkaar, bespreekt deze ieder afzonderlijk en neemt dan vervolgens een eigen standpunt in door een keuze te maken uit één van de besproken stellingen of een keuze daartussen in. De Haan heeft veel wetenschappers en deskundigen nodig om zelf tot een conclusie te komen. Zijn positie wekt hierdoor de schijn van een compromis en is daardoor ook weinig vernieuwend. In relatie tot bijvoorbeeld de uiteenlopende meningen over de waarde van bewust taalgebruik schrijft De Haan, dat de ene onderzoeker vindt dat de uitdrukkingmacht van de taal toeneemt naarmate de wijze van woordvorming doorzichtiger is, terwijl de andere onderzoeker juist het tegenovergestelde beweert (52-53). Hij vraagt zich dan ook af: “Waar is te midden van deze talrijke meningen de waarheid?” en kiest vervolgens zelf een positie tussen beide uitersten in (55). Deze manier van onderzoeken voert De Haan consistent door in zijn proefschrift bij de bespreking van drie kernbegrippen voor het recht: “aansprakelijk”, “verantwoordelijk” en “toerekeningsvatbaar”.

In zijn proefschrift analyseert De Haan de mogelijkheid van een pure rechtstaal op basis van twee categorieën. Tot de eerste categorie behoren die onderwerpen die betrekking hebben op een goede definitie van de taal *an sich*, die het wezen van de taal betreft; de verhouding tussen taal en werkelijkheid; de verhouding van de mens tot de taal en taal als gedachte. Tot de tweede categorie behoren die onderwerpen die betrekking hebben op de taal als uitdrukkingsmiddel met haar uitdrukkingsvermogen en uitdrukkingsmacht en de factoren die daarop van invloed zijn, zoals duidelijkheid van woorden in de context van etymologie en “woordverduistering” (een eigen term van De Haan); betekenis en betekenisverschuiving van woorden; klankverandering van woorden in relatie tot betekenisverandering; taalzuivering in relatie tot het ontstaan en acceptatie van nieuwe woorden; de zin en onzin van de taal in de context van taal in gebruik en de invloed van het gebruik van spraakbeelden. In hetgeen volgt zal ik de kernpunten uit de twee categorieën apart of in combinatie met elkaar bespreken, om duidelijk te maken welke argumenten De Haan aandraagt voor zijn stellingname dat een zuivere logische taal niet haalbaar is.

1.3 Categorie één: de taal *an sich*

De Haan geeft in zijn proefschrift *Rechtskundige Significa* geen duidelijke definitie van wat hij verstaat onder het wezen van de taal. Aan het begin van het hoofdstuk beschrijft De Haan het wezen van een woord in relatie tot het wezen van een ding. Volgens De Haan is er zowel bij een woord als een ding een verband dat wij niet kennen, maar dat respectievelijk alle betekenissen en waarnemingen bijeenbrengt om te komen tot een woord of een ding. Hij schrijft: “Zóó is het wezen van het Woord gelijk aan het wezen van het Ding, omdat het wezen van beiden het wezen van den Geest is” (15). Deze ietwat cryptische beschrijving legt De Haan niet uit. Zo is het niet duidelijk wat hij met “den Geest” bedoelt. Een mogelijke uitleg zou kunnen zijn dat De Haan met “den Geest” doelt op één overkoepeld geestelijk wezen, waaraan zowel het woord als het ding ontspruiten. In de lijn van De Haans eigen geloofsovertuiging zou dit overkoepeld geestelijk wezen gezien kunnen worden als God, die al het leven, dus ook woord en ding heeft gemaakt. Deze interpretatie zou aansluiten bij datgene wat De Haan zegt over een verband dat wij niet kennen, maar dat wel alle betekenissen en waarnemingen bijeenbrengt om tot een woord of een ding te komen. Dat verband zou beschouwd kunnen worden als iets goddelijks, iets dat voor de mens niet te kennen is.

Later in zijn proefschrift verwijst De Haan naar het boek van de wiskundige en filosoof L.E.J. Brouwer, die “het wezen van de taal en [...] de verhouding tusschen taal en werkelijkheid” beschrijft (87). Het is een belangrijk punt voor De Haan, omdat juist “het verband tusschen woord en werkelijkheid, de hoofdvraag van de algemeene signifik” is (87). De Haan vergelijkt de wiskundige signifik met de rechtskundige signifik. De essentie van De Haans gedachte achter deze vergelijking is, dat in de wiskunde, de wiskundige formules niet op zichzelf staande “waarheden” zijn, maar slechts “hulpmiddel[en] door teekens” zijn, “om zich zoo ekonomisch mogelijk te herinneren, hoe in een zeker gebouw een ander gebouw is ingepast” (87-88). De Haan trekt deze wiskundige stellingname door naar de rechtstaat en concludeert:

Dan blijkt de waarde van “rechtskundige formules” als “rechtspersoon”, “orgaan”, “doelvermogen”, die niet zijn waarheden, welke een onafhankelijk bestaan voeren, maar slechts teekens om ons zoo ekonomisch mogelijk te herinneren hoe het gebouw van het recht past in het gebouw van de werkelijkheid. (88)

De Haan spreekt hier over het gebouw van het recht en het gebouw van de werkelijkheid. Deze uitspraak staat in de context van zijn latere vraag over wat nu de waarde is van de spraakbeelden voor de rechtspraak. Volgens De Haan in “Taal en Rechtswetenschap” in *De Beweging*, jaargang 13 (1917) moeten we niet “spreken van recht zoeken en van recht vinden, maar van recht bouwen. [...] De wetgevende en rechtsprekende staatsmachten bouwen het maatschappelijk rechtsgebouw, dat bijna geheel past in een gebouw van maatschappelijke orde” (208-209). De Haan ziet taal in deze context dus als een geheel van tekens, dat niet alleen een bemiddelende relatie heeft tot de werkelijkheid, maar ook een vormende rol. Het gebruik van de term “ekonomisch” kan dan dubbel worden begrepen. Enerzijds gaat het er om met zo min mogelijk tekens een zo goed passend resultaat behalen, anderzijds gaat het er om iets te produceren.

In zijn bijdrage “Strafrechtelijke Significa”, eveneens in het tijdschrift *De Beweging*, jaargang 13 (1917), schrijft De Haan: “Het stelselmatig middelpunt van de significa is de vraag naar de verhouding van het Woord en zijne Werkelijkheid, van het Teeken en zijne Beteekenis” (262). In een andere bijdrage “Taal en Rechtswetenschap” in hetzelfde tijdschrift, geciteerd door Meijer, schrijft De Haan “een woord is niet iets op zich zelf, maar ieder woord is een deel van de geheele Taal”

(Meijer, *De zoon van een gazzen* 150). Uit stellingen als deze blijkt dat De Haan op de hoogte was van datgene wat De Saussure schrijft over de taal als een gesloten systeem van tekens. Maar, de rechtskundige vraag is anders. “Hoe verhouden wij ons”, zo vraagt De Haan zich in dat kader af, “tot de Taal”? (De Haan, *Rechtskundige Significa* 29). Deze vraag is voor de signifikkundige van groot belang. De verhouding van de mens, en daarmee doelt De Haan op de taalbeoefenaars, tot de taal benadert De Haan vanuit het perspectief van wat wij met de taal kunnen, hoe wij aan taalbeoefening doen en niet zozeer hoe wij de taal waarderen en ervaren. De Haan stelt drie mogelijkheden voor waarmee wij ons zouden kunnen verhouden tot de taal: 1) “Wij kunnen de Taal slechts beschrijven”; 2) “Wij kunnen de Taal beschrijven en verklaren” en 3) “Wij kunnen de Taal beschrijven, verklaren en beïnvloeden” (29). De Haan werkt deze drie punten niet nader uit en het blijft dus onduidelijk hoe hij de hierboven genoemde drie punten toegepast ziet door de mens en waar hij deze beweringen op stoelt. De Haan verwijst alleen naar het verschil tussen logische en psychologische taalbeoefening, waarbij de hierboven genoemde eerste twee punten meer thuishoren bij de logische taalbeoefenaars en punt drie meer bij de psychologische.

Vanuit een geheel ander perspectief en motivatie, maar ook in de context van de verhouding van de mens tot de taal, schreef De Haans zus, Carry van Bruggen, in hetzelfde jaar dat De Haan zijn proefschrift uitbracht (1916), ten tijde van de Eerste Wereldoorlog, een essay over “Vaderlandsliefde, menschenliefde en opvoeding”. In dit essay stelt zij zichzelf onder andere de vraag “Wat verstaan we onder ons ‘vaderland’ in vreedstijd? Is het dat ‘dierbaar plakje grond, daar eens ons wiegje op stond’ – of wel ‘de taal, die gansch het volk is?’ Volgens haar is iedere taal in staat om gevoelens uit te drukken en is het niet van belang of dit in onze eigen taal of in een andere taal is. Het is voor haar wel evident dat de moedertaal ons daarbij het beste past. Wat Van Bruggen echter wil benadrukken is dat taal slechts een instrument is en niet meer dan dat. Zij schrijft: “Er is aan het begrip ‘taal’ niets wezenlijks of heilig. De gehechtheid van den Nederlander aan zijn taal is van geen hoogere orde dan die van den Volendammer aan zijn wijde broek” (8). De taal is daarmee een gebruiksvoorwerp, een ding dat als het niet meer voldoet of versleten is kan worden ingewisseld voor een ander talig gebruiksvoorwerp, zoals de Volendammer zijn wijde broek kan inwisselen voor een nieuwe. Zij stelt vervolgens dat “geen enkele taal voor de eeuwigheid is, omdat geen enkel ding voor de eeuwigheid is en het er absoluut niet toe doet of eenige taal blijft voortbestaan, daar het alleen gaat om de eeuwig voortbestaande gedachte” (7). Vanuit

dit perspectief treedt het tijdelijke en inwisselbare karakter van de relatie van de mens tot de taal sterk naar voren. De Haan zal dit aspect van het tijdelijke expliciet benoemen wanneer hij spreekt over de taal als uitdrukkingmiddel.

Toch: voor De Haans zus Carry is de “eeuwig voortbestaande gedachte” van belang en niet de taal waarin deze gedachte wordt weergegeven; zij ziet gedachte en taal als twee verschillende entiteiten. Voor De Haan zelf ligt dit anders, hij stelt namelijk: “Maar juist is dit: dat taal en gedachte nog te scheiden nog te onderscheiden zijn. Dat zij één zijn” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 10). De Haan citeert in dit verband de Duitse filosoof en schrijver Fritz Mauthner, één van de buitenlandse signifikundigen die het met hem eens is: “während ich Sprechen und Denken völlig gleichsetze” (11). Ook Benjamin beweert, net als De Haan, dat taal en gedachte één zijn, alleen verbindt hij daar wel een voorwaarde aan. Slechts wanneer de gedachte in taal wordt uitgedrukt zijn taal en gedachte identiek: “Het geestelijke wezen is met het talige identiek enkel *in zoverre* het mededeelbaar is” (Benjamin, “Over taal in het algemeen en over de taal van de mens” 10). Deze stellingname van Benjamin heeft in de context van het proefschrift van De Haan een bijzondere lading. Het geestelijke wezen, waarvan onze kennis en onze diepste gedachten deel uitmaken, kan pas tot uiting komen *in* taal. En het is precies dat gegeven dat De Haan dwars zit, wanneer hij merkt dat, in de woorden van Schmitz, “ons denken en onze kennis wordt gehinderd door een ontoereikende taal” (153). Het is dan ook de zoektocht van De Haan, hoe dit expressievermogen van de taal te vergroten en aan kracht te doen vermeerderen in het belang van de rechtstaal en rechtspraak.

Wat verstaat De Haan onder de taal als uitdrukkingmiddel en haar expressievermogen? Deze vraag hoort bij de eerdergenoemde categorie twee, over de taal als uitdrukkingmiddel met haar uitdrukkingvermogen en uitdrukkingmacht en de factoren die daarop van invloed zijn.

1.4 Categorie twee: de taal en haar uitdrukkingspotentieel

Voor de rechtskundige, aldus De Haan, “is de woordentaal natuurlijk in de eerste plaats van belang. Het Recht wordt gesproken” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 11). Tegelijkertijd doet zich daarbij de volgende moeilijkheid voor: “zij verklaren de woorden met woorden. Maar deze woorden verklaren zij weder met woorden. En ook deze weder met woorden. En dit is eindeloos” (De Haan, *De Beweging* 203). De

taal is dus hét uitdrukkingmiddel voor de rechtsgeleerde, want die stuit “steeds en overal op de taal: zij spreekt tot hem uit de wet, zij vervolgt hem bij elk onderzoek, zij is voor hem ook het eenige middel tot handelen” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 69). De Haan omschrijft de taal in termen van uitdrukkingmiddel als “wel bij uitstek eene eenheid van tegendeelen”. Als redenen hiervoor noemt hij:

[Taal] is persoonlijk in zooverre als niet twee mensen volkomen dezelfde taal spreken.

Zij is maatschappelijk in zooverre als de mensen elkanders woorden voldoende verstaan.

Zij is ogenblikkelijk in zooverre als het eenmaal uitgesproken woord op geene enkele wijze meer zelfstandig kan worden waargenomen, terwijl het nog niet-uitgesproken woord nog op geene waarneembare wijze bestaat.

Zij is ontijdelijk in zooverre als de taal niet ophoudt te bestaan en van geslacht tot geslacht wordt overgedragen. (12)

In het bovenstaande citaat tracht De Haan aan te geven dat taal verschillende dimensies of “tegedelen” kent, die bestaan in het individu, de samenleving, het onwaarneembare moment, en de voortschrijdende tijd. Het wezen van de taal is vanuit dit perspectief onmogelijk te vangen en in een bepaald keurslijf te plaatsen; taal is vluchtig, buigzaam en, om met Welby te spreken, kneedbaar, maar ze persisteert ook in de zin dat ze “ontijdelijk” is.

Toch kan het gebeuren dat bij het overdragen van de taal van generatie op generatie iets van het wezen van de taal verloren gaat, omdat een woord niet meer in zwang is of wel blijft bestaan maar een andere betekenis krijgt. De Haan geeft van beide mogelijkheden een mooi voorbeeld:

Voor de rechtsgeleerden wijs ik op de betekeniskeering van het woord “client”. De letterlijke zin is: “ondergeschikte, gehoorige”. Een Romeinse patriciër had zijn klanten, die hij onder anderen in geval van nood in rechte hielp. Vandaar, dat “client” het woord werd voor ieder, die den rechtsbijstand van een ander zocht. Van den rechtskundige is het woord overgegaan naar de geneeskundige. Van de hogere beroepen is het overgegaan naar de lagere. En thans is de “klant” niet degene, die

gehoorzaamt, maar degene, die beveelt. Daarnaast is “client” blijven bestaan als woord voor dengene, die rechtsbijstand zoekt. (17)

Uit dit eindeloos fluctuerende proces van de taal blijkt de relativiteit van alle woorden. De Haan schrijft hierover in de context van waarheid in relatie tot de werkelijkheid: “De taalkundigen zullen moeten komen tot de relativiteit van alle woorden en van alle betekenissen. Dat is: tot het inzicht, dat geen absolute waarheid zich met relatieve woorden uitzeggen laat” (De Haan, “Taal en Rechtwetenschap” 203). De resonantie van Peirce’s pragmatisme is in deze stelling duidelijk aanwezig, namelijk dat het proces van betekenisgeving een oneindig proces is, omdat uit een bestaand betekenis-effect zich telkens een nieuw teken kan ontwikkelen (Van Driel and Staat, *De Semiotiek van Charles Sanders Peirce. Een inleiding* 57).

De Haan zelf geeft aan het woord *significa* door de jaren heen een andere betekenis en invulling, zoals blijkt uit het boek *Rechtskundige Significa*, dat, zoals gezegd, werd uitgegeven in 1919:

In 1916 zeide ik dit: “*significa* is de stelselmatige leer van het uitdrukkingsvermogen”.

In 1917 dit: “*significa* is de stelselmatige leer van het verstandhoudingsvermogen”.

In 1918 zeg ik dit: “*significa* is de stelselmatige leer van het verstandhoudingsvermogen, van het zelfhandhavingsvermogen en van de daarbij behorende symbolen systemen”. (9)

Dit citaat laat zien dat De Haan lopende zijn onderzoek over de *significa* tot andere inzichten en accenten komt, waardoor de inhoud van de *significa* verandert, en dus ook de definitie van *significa* wijzigt. Hieruit is af te leiden dat niet alleen de taal, maar ook een bepaalde methodiek, zoals de *signifiek* van De Haan, geen vaste theorie is maar verandert naarmate er andere maatschappelijke of persoonlijke ontwikkelingen zijn. Van een stelselmatige leer van het talige uitdrukkingsvermogen verschuift de *significa* naar het verstandhoudingsvermogen: taal gericht op communicatie. Als laatste krijgt de *significa* een nog uitgebreidere inhoud, waarbij het uitdrukkingsvermogen opmerkelijk genoeg bijna helemaal wegvalt en het zelfhandhavingsvermogen (de persoonlijke Ik-entiteit in taal, pp. 14-15) en de daarbij behorende symbolen systemen worden toegevoegd. Het is dit continue proces van betekenisverschuiving en betekenisverandering waaraan de taal onderhevig is

en wat De Haan wil benadrukken. In de context van betekenisverandering noemt De Haan ook het proces van klankverandering. Hij gaat hier in zijn proefschrift niet verder op in en beperkt zich tot de volgende opmerking: “De klankveranderingen zijn van geheel anderen aard dan de beteekenisveranderingen. De nieuwe klank van een woord doet de oude verdwijnen. Eene nieuwe beteekenis kan naast een oude opkomen en blijven bestaan” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 18).

In het kader van permanente verandering behandelt De Haan ook het fenomeen van taalzuivering, het bewust weren van vreemde (buitenlandse) woorden en uitdrukkingen, waar hij overigens geen voorstander van is. Hij complimenteert bijvoorbeeld de Hollandsche taalkundigen met het feit dat zij aan het Franse woord “sémantique”, voor het eerst gebruikt door Michel Bréal, “den Hollandschen vorm ‘semantiek’ hebben gegeven”. Wat betreft het woord “significa” stelt De Haan dat het goed is dit woord “niet uit het Hollandsch te weren, maar het te gebruiken in den Hollandschen vorm ‘signifik’, omdat het woord in dezen vorm gemakkelijker samenstellingen en afleidingen kan vormen” (7-8). Met deze opmerking neemt De Haan impliciet stelling in de discussie die er in zijn tijd speelde rond taalzuivering waarvan De Haan vindt: “Met overdrijving van taalzuivering is geen belang gebaat” (7).

In de voetnoot bij deze zin noemt hij o.a. het hoofdstuk uit Bréals “Essai de sémantique” dat handelt over “Qu’appelle-t-on pureté de la langue?” (7). Volgens Bréal zouden de Duitse taalkundigen er alles aan doen om Franse leenwoorden te weren (283). De Haan zelf vindt dat “verwijdering van vreemde woorden en van verouderde woorden ... de rechtstaal niet logischer en dus niet sterker zal maken” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 75). Al ziet hij hierbij wel een schone taak weggelegd voor de rechtskundige signifiëkundige en wel deze:

de beteekenisveranderingen na te gaan van af de oudst-bekende beteekenis tot aan iedere hedendaagsche beteekenis van alle woorden, die in wetten, vonnissen, dagvaarding en enz. gebruikt worden. In het bijzonder moeten de beteekenisveranderingen onderzocht worden van woorden, die meer bepaald rechtstermen zijn. Iedere onlogische beteekenisverandering zal zooveel doenlijk worden geweerd. De rechtsgeleerde signifiëkundige zal zich nauwkeurig op de hoogte moeten houden van de twistgedingen, waarin de beteekenis van woorden van belang is geweest. (75)

Wat De Haan hier vergt van de rechtsgeleerde signifiëkundige is bijna onmogelijk en brengt zijn onderneming ook in de problemen. Het zou immers een enorme opgave inhouden wanneer een rechtsgeleerde, naast het onderzoeken van de rechtszaak zelf, ook zou moeten nagaan of hij de juiste woorden in de juiste betekenis gebruikt bij het formuleren van een vonnis. Maar waar het hier om gaat is niet taalzuivering, maar zuiverheid van taalgebruik. Het gaat hem immers om het feit dat een woord juist gebruikt wordt.

De zoektocht naar de zuiverheid van taal kan niet worden gevonden in een essentie maar in een beweging zijnde taal, of wat Welby in *What is Meaning?* be-noemt als de kneedbaarheid van de taal (60). Waar het volgens Welby aan schort is dat de toenmalige mens deze kneedbaarheid van de taal niet of nauwelijks heeft benut, waardoor de taal zou zijn achtergebleven bij de industriële ontwikkelingen van de negentiende eeuw. Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat de mens de spil is in het hele spectrum van het fenomeen taal. En dat diezelfde mens, om in de woorden van De Haan te spreken, dus ook verantwoordelijk is voor het op peil houden van de taal en de uitdrukingsmacht daarvan. Het individu, aldus De Haan, is niet alleen verantwoordelijk voor het op peil houden van de taal, maar ook in staat de taal te veranderen.

Volgens De Haan is het in dit verband mogelijk dat de enkeling de taal bewust kan beïnvloeden en verbeteren. Immers, zo redeneert De Haan, wat zou anders het nut zijn van een proefschrift over significa als van tevoren al vaststaat dat dit geen effect heeft? Hij is dan ook van plan om naar aanleiding van de termen aansprakelijk, verantwoordelijk en toerekeningsvatbaar “allen mogelijken invloed uit te oefenen, opdat het gebruik van deze woorden zoo logisch mogelijk zij” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 40) Met deze opstelling, aldus Schmitz, poogt De Haan een ruimte binnen de wetenschap te creëren, waarin de significa kan worden opgenomen en opereren (Schmitz, *Hollandse Significa* 153). Of het overigens werkelijk het geval is dat een de taal door een enkeling blijvend kan worden gewijzigd, daarover verschillen de meningen onder de taalgeleerden. De Saussure bijvoorbeeld schrijft over de onmogelijkheid van het individu de taal te beïnvloeden, want voor hem is taal “la partie sociale du langage, extérieure à l’individu, qui à lui seul ne peut ni la créer ni la modifier; elle n’existe qu’en vertu d’une sorte de contrat passé entre les membres de la communauté” (De Saussure, *Cours Linguistique Générale* 20). De Haan verzwakt later zijn uitspraak dat een enkeling de taal bewust kan beïnvloeden en verbeteren enigszins door te stellen dat er een wederzijdse relatie bestaat tussen individu en collectief: “‘enkeling’ onderstelt:

‘gemeenschap’ en ‘gemeenschap’ onderstelt ‘enkeling’. [...] Taal wordt buiten eene gemeenschap niet gevonden” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 45). Daarmee verschuift hij in de richting van de opmerking van De Saussure.

Het ligt dus niet zo voor de hand, zoals De Haan suggereert, dat slechts één enkeling de taal bewust kan doen veranderen. Die ene enkeling kan wel de aanleiding zijn dat meerdere enkelingen, als gelijkgestemden, zich scharen achter een bepaalde vorm van taalverandering, waardoor de draagkracht voor verandering binnen een gemeenschap en/of maatschappij groter wordt met als gevolg dat taalverandering kan plaatsvinden. Welby, die in deze context door De Haan wordt geciteerd, spreekt in *Significs and Language* over onze mogelijkheid van “modifying control”, waarmee ze wil aangeven dat de mens de taal kan veranderen en dat ook moet blijven doen (7-10). Bréal zet ook de rol van de taal centraal in de dynamiek tussen individu en gemeenschap. Echter volgens Welby en Bréal komt het vaker voor dat een verandering van de taal onbewust gebeurt en daardoor minder of niet te sturen is. Welby citeert in *What is Meaning?* de Amerikaanse krant *The Spectator*, die zich zou beklagen over het feit dat het ‘de man in de straat is’ die de Engelse taal maakt, deze soms zelfs afbreekt, een nieuw woord accepteert, een grammaticale vorm wijzigt, of een woord ontdoet van haar precieze betekenis. Er zou geen universiteit, geen criticus, geen maker van woordenboeken of andere instituut zijn, dat haar veto hiertegen zou kunnen uitspreken (53-54). Met ‘de man in de straat’ wordt niet een specifieke enkeling bedoeld; deze benaming is een metafoor voor een bepaalde groep in onze samenleving. Vanuit genoemd perspectief is het dus mogelijk de taal en haar uitdrukkingspotentieel te veranderen en te beïnvloeden, maar die verandering is niet zomaar veroorzaakt door een aanwijsbare entiteit.

Welby spreekt later nog eens over ‘de man in de straat’ maar in een andere context, namelijk die van het interpreteren van tekens met behulp van *Significs*. In *What is Meaning?* stelt ze dat Significs meer van belang is voor de praktische en actieve geest en minder voor de speculatieve geest. Met de actieve geest doelt ze op de man in de straat, degene die zich met werk of politiek bezighoudt; met de speculatieve geest de denker. De denker zou meer tijd hebben om zijn eigen of andermans gedachten logisch uit te werken. De actieve man daarentegen moet zo snel mogelijk gedachten kunnen omzetten in daden, zodra ideeën op hem afkomen. Hij zou een zaak schade kunnen berokkenen wanneer hij de betekenis van dingen mist. Als gevolg daarvan betekent alles iets voor hem, gaat alles hem aan en interesseert hij zich voor alles. In de woorden van Welby:

As the word implies, 'Significs' sums up what for 'the man in the street' *signifies*; whatever does not signify, he will tell you, is nothing to him; and he well [sic] understand that the value of a sign is not that it may mean anything you like, and thus be used to confuse, bewilder, mislead, or that it means what is no concern of him, but that it means somewhat which in some sense has interest either for him or his fellows: he knows that it is his business to find out what this is. He knows also that signs of all kinds must point beyond themselves, must in that sense 'mean' something, or they would not be signs at all. (8)

In dit citaat brengt Welby het punt in dat betekenis van taal wordt bepaald door een belang; een belang dat niet evident is, maar moet worden onderzocht; taal is immers niet te reduceren tot dat belang. Deze gedachtelijn over taal gerelateerd aan belang correspondeert niet met De Haan, omdat een pure en logische taal juist onafhankelijk van elk belang nagestreefd dient te worden. Hij stelt immers dat een pure en logische taal niet alleen voor de rechtspraak moet worden nagestreefd, maar voor alle vaktalen en wetenschappen.

Daarnaast is uit het citaat af te leiden dat Welby Significa meer ziet als een instrument voor de 'gewone man' dan voor de 'denker en/of intellectueel'; de 'gewone man' moet sneller schakelen in tegenstelling tot de 'denker' die "may go on through all his life turning over his own or others' thoughts and working them logically out" (8). Significa wordt daarmee ingekaderd in de alledaagse communicatie. Of wel, het is juist die alledaagsheid en bruikbaarheid, met de specifieke connotatie van 'onderdeel zijn van een bepaalde dagelijkse routine', die Welby voor ogen heeft met Significa. Immers, hoe gewoner het wordt om vanuit Significa te voelen, te denken en te spreken, des te beter kunnen wij ons uitdrukken en des te beter kunnen we elkaar verstaan en begrijpen. Deze benadering past wel bij die van De Haan: hij wil namelijk ook dat de rechtskundige het zich eigen maakt om vanuit Significa de rechtstaal te beoefenen, waardoor er beter recht kan ontstaan. Om dit te bereiken, zo stelt Welby, is gedegen taalonderwijs van jongs af aan een vereiste (141). Slechts dan kunnen we taal optimaal benutten en ons beter uitdrukken. Ook De Haan deelde deze mening wanneer hij spreekt over de taal als machtig uitdrukkingsmiddel.

De Haan onderscheidt in zijn proefschrift *Rechtskundige Significa* het uitdrukkingvermogen en de uitdrukkingmacht van de taal. Beide beschouwt De Haan als in de praktijk ontoereikend en deze dienen vergroot en vermeerderd te worden. Zo op het eerste gezicht lijken deze termen op en/of overlappen ze elkaar. Echter,

bij een nadere beschouwing brengt De Haan een duidelijk verschil aan tussen de twee concepten, dat ik hieronder toelicht.

Wanneer De Haan spreekt over het uitdrukkingsvermogen van de taal dan spreekt hij in termen van onvermogen, het onvermogen aan potentieel van de taal zelf. Wanneer hij de termen “Sense”, “Meaning”, “Significance” overweegt, schrijft hij: “Het tekort aan uitdrukkingsvermogen van de Taal is oorzaak, dat het moeilijk valt een juiste omschrijving van deze drie begrippen te geven” (18). Of: “Geene taal heeft zoo veel uitdrukkingsvermogen, dat iemand in woorden kan brengen welke Waarde een bepaald woord voor hem heeft” (57). Tegelijkertijd trekt hij dit onvermogen van de taal naar het persoonlijke: “Het uitdrukkingsvermogen van mijne taal is zóó weinig voldoende, dat ik met enkele woorden zou kunnen zeggen, wat wij onder eene bovenzinnelijke Taal verstaan” (27-28). Wanneer De Haan probeert uit te leggen wat een bovenzinnelijke taal is, namelijk “eene Taal, waarin ieder woord Waarde heeft” (28), schrijft hij tegelijkertijd: “Terwijl ik dit denk en uitschrijf gevoel ik dat mijne woorden iets wil uitzeggen, dat geen hunner machtig genoeg is uit te zeggen” (28). Hier spelen twee verschillende kwesties. Ten eerste benoemt De Haan zijn eigen onvermogen (“gevoel ik dat mijne woorden iets willen uitzeggen”), wat een persoonlijk onvermogen is om talig iets te zeggen dat het zeggen overstijgt of ontsnapt. Ten tweede kan datgene wat de Haan wil uitdrukken niet omdat het niet in de mogelijkheid van de taal zelf ligt (“het uitdrukkingsvermogen van mijne taal”). Het onvermogen heeft dus betrekking op zowel het individu als de taal zelf. En, zoals ik eerder heb aangegeven, zijn zowel individu als taal constant in beweging, waardoor een perfecte blijvende match tussen beide entiteiten uitgesloten is.⁷

Hier raken we aan het punt wat De Haan herhaaldelijk aangeeft, namelijk dat “wij meer [weten] dan wij in woorden kunnen zeggen. En juist dat meerdere is het persoonlijke, het fijnere” (De Haan, *Taal en Rechtswetenschap* 203). De Haan neemt met zijn aandacht voor het persoonlijke en het fijnere een voorsprong op datgene wat de Canadese filosoof Charles Taylor later, in *Bronnen van het Zelf, De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit* (2011), een studie over het moderne, Europese zelf en hoe dat door een expressivistische wending tot stand kwam,

7 Het lukt De Haan uiteindelijk niet om duidelijk te maken wat nu precies een bovenzinnelijke taal is, omdat hij, volgens Van den Bergh, zelf verstrikt raakt in de definitie en de toepassing van het begrip ‘waarde’ (Van den Berg, *De taal zegt meer dan zij verantwoord kan xxxii*).

“een onuitputtelijk innerlijk domein” noemt (515). Taylor beschrijft dit innerlijke domein als een diepte die hierop berust “dat er altijd, onontkoombaar, iets is dat ons vermogen tot verwoording te buiten gaat” (515). Voor De Haan kan dit onvermogen van de taal om diepere gevoelens uit te drukken in sommige gevallen een dilemma zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer hij geconfronteerd wordt met de erbarmelijke leefomstandigheden van politieke gevangenen in het Rusland van net voor de Eerste Wereldoorlog: “Ik heb zoveel ellende gezien. Veel meer dan mijn woorden vermogen weer te geven” (De Haan, *In Russische gevangenschappen* 94). Ik kom daar in de hoofdstukken drie en vier op terug. Hijzelf in persoon maar ook de woorden blijken daar onmachtig om de situatie weer te geven. Uitdrukkingsvermogen is zo gerelateerd aan één van de betekenissen van het woord “vermogen”, namelijk “het kunnen” of “de potentie hebben” en noodzakelijkerwijs ook aan “het niet kunnen” en “geen potentie hebben”.

Tegenover het overwegend negatieve perspectief van De Haan van waaruit hij het uitdrukkingsvermogen van de taal benadert, dat is het *tekort* aan uitdrukkingsvermogen, is er het *surplus* aan uitdrukkingsvermogen van de taal. Ik doel hier op het creatieve vermogen van de taal tot aanpassing, dubbelzinnigheid en beeldspraak. Het pleidooi van De Haan voor een logische en zuivere taal voor de rechtspraak is in dit verband indirect een pleidooi voor het uitbannen van dit extra uitdrukkingsvermogen van de taal. Maar in de hoofdstukken drie en vier zal blijken dat De Haan zich in bepaalde situaties genoodzaakt voelt het creatieve vermogen van de taal in te zetten om zaken te benoemen die ons voorstellingsvermogen te boven gaan en die ook over recht en rechtvaardigheid gaan. Een logische en zuivere taal schiet dan juist tekort.

Wanneer De Haan spreekt over de uitdrukkingsmacht van taal benadert hij dit ook vanuit het tegenovergestelde, namelijk onmacht, het tegenovergestelde van macht. Zo schrijft hij: “Terwijl ik dit denk en uitschrijf, gevoel ik, dat ieder van mijn woorden iets wil uitzeggen, dat geen hunner machtig genoeg is uit te zeggen” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 28). Of: “Het is bij deze Wezenlijke beschouwingen, dat men het tekort gevoelt aan uitdrukkingsmacht van de Taal. Het Wezen der woorden kan in woorden niet worden beschreven” (100). De vraag die De Haan zich in deze context stelt is of de uitdrukkingsmacht van een taal groter wordt “naarmate het uit de woorden van die taal duidelijker blijkt, op welke wijze zij door samenstelling of door afleiding gevormd zijn” (52). Zoals eerder aangegeven liepen de meningen hierover onder toenmalige taaltheoretici uiteen. Voor De Haan was het antwoord duidelijk: “In het algemeen heeft een doorzichtig

woord meer uitdrukkingmacht en zal het meest-doorzichtige woord bij voorkeur worden gebruikt” (57).

Daarbij is hij zich bewust van de mening van andere taalbeoefenaars, dat “woordverduistering”, waarmee De Haan bedoelt dat de etymologische afkomst van een woord niet wordt gekend, soms nuttig kan zijn (57). Hij schrijft: een ondoorzichtig woord zou “werkzaamheden kunnen verrichten, die het niet zou kunnen verrichten, indien de Zin den gebruikers nog zuiver en stellig bekend en bewust was,” en met Zin is hier bedoeld: kennis van de etymologie van het woord. Hij noemt in deze context het woord “marine” en stelt dat wanneer wij de oorspronkelijke ‘Zin’ zouden handhaven, waarbij “marine” afkomstig is van het woord “mare”, hetgeen “zee” betekent, we onmogelijk kunnen spreken over “luchtmarine” (57-58). Waar De Haan zich over verbaast is dat een samengesteld woord, bestaande uit woorden die etymologisch niet bij elkaar passen, toch voor iedereen goed te begrijpen is en niet tot verwarring leidt, hetgeen wel zou gebeuren als we de luchtmarine, “luchtzeemacht” zouden noemen.

De Haans standpunt is hier, dat ondanks het feit dat het vasthouden aan de etymologie van een woord ingewikkelder is, dit toch te verkiezen is boven “woordverduistering” en dat geldt vooral voor de rechtstaal: “Vooral waar het eene wetenschappelijke vaktaal geldt, als de rechtstaal, meen ik, dat wij niet moeten opzien tegen meerdere samengesteldheid van bouw en meerdere moeilijkheid van gebruik, wanneer wij daardoor de uitdrukkingmacht van de taal vergrooten” (60). De conclusie die De Haan trekt, is dat de mate van de uitdrukkingmacht van de taal afhankelijk is van de mate van de kennis die de mens heeft van de samenstelling en herkomst van de woorden binnen de taal. Hieruit volgt dat degene die meer kennis heeft van de etymologie van woorden, meer macht heeft om zaken uit te drukken en daardoor meer kan sturen op de uitkomst. Zeker in de context van de rechtstaal is dit van essentieel belang en is dat ook datgene waar De Haan zo vurig voor pleit, wanneer hij stelt dat de rechtskundige woorden met woorden verklaart en daarmee tot een (bindende) uitspraak komt. Uitdrukkingmacht is zo gerelateerd aan de intrinsieke betekenis van het woord “macht”, namelijk “gezag” en “invloed” en ook noodzakelijkerwijs aan het tegenovergestelde daarvan, “geen gezag” en “geen invloed”. Het verschil dat De Haan aanbrengt tussen uitdrukkingvermogen en uitdrukkingmacht is dus principieel: bij vermogen gaat het om (on)mogelijkheid; bij macht gaat het om wie de macht heeft de betekenis van taal in oorsprong te kennen of te kunnen samenstellen.

1.5 Categorie drie: communicatie en zingeving

Naast het uitdrukkingsvermogen en de uitdrukkingsmacht van taal is er nog een ander aspect dat meespeelt als het gaat om het expressievermogen van de taal, namelijk de uitdrukkingskracht van taal. Deze categorie drie voeg ik toe aan de eerdergenoemde twee categorieën. De Haan bespreekt de uitdrukkingskracht van taal niet expliciet, maar verwijst hier impliciet naar in de context van een ander concept, namelijk “verstandhouding”. De uitdrukkingskracht, maar ook de uitdrukkingskrachteloosheid van de taal, betreft het effect dat de taal genereert of niet. Die kracht is goed meetbaar bij communicatie, een talige vorm van verstandhouding. Voor De Haan was het zo goed als een uitgemaakte zaak dat wij mensen de zekerheid hebben “dat wij niet verstaan en verstaan worden” (15). De oorzaak van dit feit zou liggen, aldus De Haan, in het gegeven dat “ieder maal als een woord gebruikt wordt, het eene andere beteekenis [heeft]. Voor spreker en toehoorder heeft hetzelfde woord evenmin gelijke beteekenis” (14). Welbeschouwd is dan geen enkele vorm van verstandhouding mogelijk, niet alleen waar het communicatie betreft maar ook in de rechtspraak. De vraag die ik aan het begin van dit hoofdstuk stelde, namelijk “of een betere taal kan leiden tot een betere rechtsspraak?” kan vanuit deze gedachte dus niet werkelijk gesteld worden, omdat we de vraag al niet eens zouden begrijpen en bijgevolg geen antwoord kunnen formuleren dat begrepen wordt. In principe wordt De Haans stelling van “Betere Taal is beter Recht” daarmee ontkracht of lijkt ze, op zijn minst, hoogst problematisch. Dat blijkt zelfs uit een aantal kernbegrippen die de Haan bespreekt en gebruikt.

Bij de bespreking van het concept “betekenis” verwijst De Haan naar Welby, die de soorten betekenissen heeft onderverdeeld in drie groepen, “Sense”, “Meaning” en “Significance” (19). Welby geeft in *Significs and Language* hiervan de volgende omschrijving:

the one crucial question in all Expression, whether by action or sound, symbol or picture, is its special property, first of Sense, that in which it is used, then of Meaning as the intention of the user, and, most far-reaching and momentous of all, of implication, of ultimate Significance. (9)

Omdat, aldus De Haan, het tekort aan uitdrukkingsvermogen van de Taal de oorzaak is dat een juiste beschrijving van de drie Engelse termen moeilijk is, heeft hij deze vertaald in Nederlandse termen, die volgens hem de drie begrippen het

beste benaderen: “Sense” = “Zin”, “Meaning” = “Bedoeling” en “Significance” = “Waarde” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 18). Met de vertaling, maar tegelijkertijd ook met de inhoud die De Haan geeft aan zijn eigen termen, wijkt hij enigszins af van de definities die Welby geeft. Waar Welby de termen gebruikt in de context van het proces van communicatie (van zender tot en met ontvanger), gebruikt De Haan de termen in de context van de signfica, als een vorm van taalkunde (Schmitz 154). Het verschil in beide benaderingen is dat Welby zich richt op de dagelijkse toepasbaarheid en het begrip van de genoemde termen, terwijl De Haan deze theoretisch benadert. Zo verstaat De Haan onder “Zin” de meest letterlijke, oorspronkelijke betekenis (dit heeft dus betrekking op de etymologie van een woord); onder “Bedoeling” de betekenis die een woord heeft in een volzin en de mogelijke bedoelingen van een spreker, en onder “Waarde” het “inzicht, dat het woord in verband met zijnen Zin en met zijne Bedoeling geeft in de wereldbeschouwing van den gebruiker” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 20).

De definitie die De Haan geeft aan “Zin” is van belang in de context van de controverse die er onder enkele toenmalige taalkundigen heerste over wat De Haan het nut van de “doorzichtigheid” en “ondoorzichtigheid” van woorden noemt. Zoals eerder vermeld is, volgens De Haan, een woord “ondoorzichtig” wanneer de oorspronkelijke Zin (betekenis) van het woord vergeten is. De definitie die De Haan geeft aan “Bedoeling” is het meest problematisch vanwege de tweeledige uitleg. Bedoeling, volgens De Haan, heeft betrekking op zowel een taalkundig aspect, namelijk welke betekenis een woord heeft in een volzin, als op een communicatief aspect, namelijk de mogelijke intentie van de spreker. Beide aspecten lijken niet rechtstreeks met elkaar te maken te hebben. Hierbij kan nog worden opgemerkt dat de frase “de betekenis die een woord heeft in een volzin” op zich al vragen oproept. De Haan gaat niet direct in op dit gedeelte van zijn definitie, maar komt daar later in zijn proefschrift op terug wanneer hij het onderwerp betekenisverandering bespreekt. Hij verwijst daarbij naar het essay van de Nederlandse taal- en letterkundige C.G.N. de Vooy, getiteld “De Psychologische beschouwing van betekenis-verandering” (41), waarin De Vooy het voorbeeld bespreekt van het woord “school” dat afhankelijk van de context vier verschillende betekenissen kan hebben: “onderwijsinrichting”, “leerlingen”, “gebouw” en “lessen”.

De Haan beweert vervolgens dat “niet alle woorden Zin, Bedoeling en Waarde hebben”, waarbij hij zinspeelt op de betekenis, in de zin van de “waarde” die bepaalde woorden hebben voor bepaalde personen (De Haan, *Rechtskundige Significa* 21). Hij geeft als voorbeeld: “Het woord “inkt” heeft zeker eenen anderen

Zin voor den inktvervaardiger als voor eenen schrijver” (21). Hier is sprake van een discrepantie in De Haans denken: wanneer hij spreekt over de Zin van een woord, dan bedoelt hij, conform zijn eigen gevormde definitie, de meest letterlijke en oorspronkelijke betekenis van een woord. Door Zin toe te passen in de bovengenoemde zin waar het gaat over “inkt”, dan gaat het niet over de oorspronkelijke betekenis van “inkt”, maar over de waarde die het product “inkt” heeft voor twee verschillende personen. Uit deze ‘fout’ van De Haan is af te leiden hoe moeilijk het blijkt om altijd zuiver en logisch na te denken en zaken te verwoorden. Strevend naar logische eenduidigheid, verwacht De Haan soms zelf zaken.

Een andere discrepantie doet zich voor bij de betekenis die De Haan aan “Waarde” geeft. De Haan stelt dat de woorden die “Waarde” hebben, binnen de signifiket het meest waardevol zijn. Als het echter over het verstaan van de meest waardevolle woorden gaat, dan stelt De Haan dat er juist “ten aanzien van die waardevolle woorden de meeste verwarring bestaat” (21), omdat, zoals hij zelf beweert, het expressievermogen van de taal tekortschiet om juist woorden van waarde te benoemen (27-28). Volgens Van den Bergh had ook Brouwer, degene die het proefschrift van De Haan uiterst kritisch heeft beoordeeld, moeite met de manier waarop De Haan het woord “waarde” betekenis geeft. Volgens Van den Bergh werd in de ogen van Brouwer “De Haans proefschrift gekenmerkt door een ‘redeloos en alle etymologische vertoogen verwarrend’ gebruik van het woord ‘waarde’” (xxxi – xxxii). Van den Bergh stelt dat het begrip “waarde” voor De Haan zelf ook ambivalent is en wel om reden dat De Haan aan de ene kant het meeste belang hecht aan “waardevolle” woorden en een taal “waardoor wij elkaar op waardevolle wijze kunnen verstaan” en aan de andere kant stelt dat de “band met het zieleven van de spreker die de ‘waarde’ van een woord uitmaakt, [maakt] dat wij elkander nooit zullen kunnen verstaan” (xxxii - xxxiii).

Een ander aspect dat het uitdrukkingsvermogen van de taal kan beïnvloeden is het (foutief) gebruik van spraakbeelden. De Haan memoreert, als het over de betekenis van een woord gaat, aan een veel gestelde vraag, namelijk “Welke betekenis heeft dit woord”. Volgens De Haan is dit een spraakbeeld, omdat betekenis niet iets is dat men kan hebben, zoals mensen bezittingen hebben. En, zo voegt hij toe, “in aard en wezen is onze taal beeldsprakig” (De Haan, *Rechtskundige Significa* 14). Tijdens de openbare les “Wezen en taak der rechtskundige significa”, uitgesproken in 1916 bij de aanvang van zijn lessen als privaatdocent in de rechtskundige significa aan de Hogeschool te Amsterdam, benadrukt De Haan nogmaals dat het juist daarom is dat “de waarde van onze spraakbeelden volkomen beslissend [is]

voor de waarde van onze Taal” (De Haan, *De Gids* 285). En die spraakbeelden, zo blijkt in ons dagelijks leven, kunnen we, aldus De Haan, niet vermijden, omdat het gebruik daarvan vaak onbewust is. Het onbewust gebruik van spraakbeelden is analoog aan datgene wat Lakoff & Johnson vele jaren later zullen beweren in hun boek *Metaphors We Live By*, uit 1980, namelijk dat “metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action” (3).

Echter, omdat we ons vaak niet bewust zijn van het gebruik van spraakbeelden is het gevaar aanwezig dat een spraakbeeld op een onjuiste manier wordt gebruikt en daardoor voor verwarring zorgt. Sterker nog, De Haan stelt dat “men den noodlottigen invloed van onjuiste spreekbeelden niet [moet] onderschatten”, zeker niet voor de rechtswetenschap (De Haan, *Rechtskundige Significa* 14.) Met een zorgvuldige toepassing van de signifikatie zou deze negatieve invloed beperkt kunnen worden. Dit is precies wat Welby stelt wanneer zij schrijft in *What is Meaning?*: “Significs in fact suggests a new starting-point from which to approach the subject of analogy, and implies the emergence of a systematic and scientifically valid critique of imagery” (9). Het is ook in de gedachtelijn van Van Eeden, die schrijft in zijn boek *Redekunstige grondslag van verstandhouding*, dat het noodzakelijk is dat er een “redekunstig-harmonische taal-structuur” wordt vervaardigd, “die beantwoordt aan eenvoudige en algemene zaken waarover wij elkander moeten verstaan” (31). Ingewikkelde spraakbeelden passen dus niet in het plaatje van een volmaakte verstandhouding. Ik wil hierbij wel opmerken dat een spraakbeeld soms juist wel het effect moet genereren van verwarring als dat een bepaald doel dient. In hoofdstukken drie en vier van dit proefschrift diep ik dit idee verder uit aan de hand van De Haans boek *In Russische gevangenissen*.

De Haan constateert dat een op het eerste gezicht onzinnige uitdrukking, toch volkomen kan worden verstaan. Hij noemt als voorbeeld:

“twee glasplaten aan elkaar lijmen” is juist, evenals “twee getallen bij elkander voegen”. Juist is ook “twee glasplaten van elkaar aftrekken”. Maar onzin is: “twee getallen van elkander aftrekken”. Toch wordt deze uitdrukking volmaakt verstaan. (24)

Een logische gevolgtrekking uit het bovenstaande zou zijn dat wanneer iets onzinnigs toch volkomen wordt verstaan, het dus geen onzin kan zijn. Vanuit dit perspectief is verbetering van het uitdrukkingvermogen van de taal verloren moeite. Maar De Haan ageert hiertegen met de retorische vraag: “hoe groot [zou] het

uitdrukkingsvermogen van de taal zijn, indien men zich altijd zorgvuldig had toegelegd op het spreken en schrijven van een zoo krachtig mogelijke en zoo zuiver mogelijke taal” (24-25). Bij deze zin verwijst hij opnieuw naar Welby, die, zoals al eerder is genoemd, zich ergerde aan het feit dat de toenmalige taal was verwaarloosd, vanwege een bepaalde rigiditeit van de mens, “a rigid immutability”, om de taal verder te ontwikkelen en/of op zuiverheid van woordgebruik te controleren (Welby, *What is Meaning?* 60-61). De conclusie die hieruit kan worden getrokken is dat het beheer en onderhoud van de taal mensenwerk is en dus *feilbaar*.

In dit hoofdstuk heb ik de aanloop tot De Haans rechtskundige significa beschreven vanuit het perspectief van een deels wetenschappelijke en persoonlijke worsteling. Het persoonlijke verlangen van De Haan om een zo zuiver en logische rechtstaal te ontwikkelen waardoor beter recht zou ontstaan, heeft hij in de loop van zijn proefschrift moeten bijstellen naar een bepaalde vorm van consensus: een zuivere en logische taal blijkt niet haalbaar. Immers, mens en taal ontglijpen constant aan elkaar onder invloed van de tijd en omstandigheden. Het is een ware *tour de force* om elkaar bij te houden, waardoor falen of tekortschieten van de mens én de taal op de loer liggen. Maar, zo is ook de conclusie van De Haan, ondanks dat falen zijn we toch in staat elkaar te verstaan, misschien niet volledig, maar toch voldoende. In het tijdschrift *De Beweging* (1917) schrijft De Haan, in de context van de rechtstaal: “Natuurlijk wordt er toch recht-gesproken en wordt er toch gedagvaard. Dat is goed. Maar het is ook goed te weten, dat wij trachten naar iets onmogelijks. Dat is: wij kunnen de Taal niet missen, maar ook niet zuiver gebruiken. Behoeft tegen bezinning” (De Haan, “Taal en rechtswetenschap” 641). Ik lees in wat hij schrijft een bepaalde berusting: het lijkt erop dat hij beseft dat zowel de taal als haar gebruiker altijd concessies moeten doen om überhaupt tot een vorm van rechtsspraak en communicatie te kunnen komen.

In het volgende hoofdstuk zal ik een geheel ander aspect van De Haans taal behandelen: taal puur gericht op schoonheid. Waar zijn proefschrift handelt over een pure en logische taal (lees: een objectieve, bijna klinische taal) ten behoeve van de rechtsspraak, streeft De Haan in *Pijpelijntjes* en *Pathologieën*, naar een artificiële taal, puur voor de schoonheid, analoog aan het credo van de Tachtigers: *l'art pour l'art*. Een taal dus, die niet gericht is op een concreet doel, zoals in dit hoofdstuk de rechtstaal, maar op sensuele (lees: subjectieve) ervaring. Het verschil tussen dit hoofdstuk en het volgende kan dan ook niet groter zijn. Tegelijkertijd toont juist dit verschil de veelzijdigheid en tegenstrijdigheid van De Haans taalgebruik aan.

